

Patsch Ferenc SJ

„SPIRITUÁLIS, NEM VALLÁSOS!”

Filozófiai megfontolások a hit és a vallás mai viszonyáról

Közkeletű vélekedés szerint a spiritualitás és a vallásosság különbözik egymástól. Korunkban – különösen a szekuláris, nyugati típusú társadalmakban – emberek milliói jellemzik így magukat: „*spiritual but not religious*”, ami körülbelül azt jelenti: elismerik egyéni „spirituális” érdeklődésüket („spirituálisnak” mondják magukat), ám az intézményes „vallásosságtól” többé-kevésbé élesen elhatárolódnak. Vajon csakugyan létezik az a különbség, amelyet a fenti önmeghatározás feltételez, s ha igen, milyen értelemben? Tényleg olyan kizárólagos, mint azt hallgatólagosan feltételezik? Egy sor további kérdés is adódik: vajon a spiritualitás elvezet a valláshoz? (Esetleg szükségképpen abba torkollik?) Avagy – az ellenkező irányból közelítve – az egyes vallási hagyományok vajon képesek hozzájárulni az egyén spirituális életéhez, és fejleszteni azt?

A válaszadáshoz elsőként tisztáznunk kell a szóban forgó fogalmakat (spiritualitás, vallásosság). Ezután kutatásunk filozófiai módszere is szót érdemel. A bevezető gondolatok után úgy fogjuk bemutatni a két kulcsfogalmat, mint amelyek hatnak egymásra, és termékeny feszültségben állnak egymással. Ezt követően röviden kitérünk a szekularizációra mint a mai világ kontextusára. Végül történeti fejtegetésekkel igazoljuk, hogy a spiritualitás és a vallásosság éltető feszültsége végigkísérte a nyugati gondolkodás történelmét, és ma is elválaszthatatlanul összetartoznak. Fejtegetéseinket összefoglaló megfontolásokkal zárjuk.

Kísérlet a fogalomtisztázásra

A spiritualitás szó a magyar nyelvben meglehetősen új keletű;¹ olyannyira, hogy az online *Magyar katolikus lexikon* címszóként nem is tartalmazza. A fogalommal kapcsolatban csupán elirányító utalást találunk a régebbi (és a katolikus egyházi nyelvben immár klasszikusnak számító) „lelkiség” szócikkre. Kezdetnek ez a definíció is sokatmondó: a lelkiség – a lexikon szerkesztői szerint – elsődleges jelentésben „a lélek szellemi természetéből fakadó tevékenységek és tulajdonságok összessége (erkölcsiség)”.² Érdemes észrevenni, hogy a meghatározásban szereplő szóösszetétel – „a lélek szellemi természete” – már eleve bizonyos előre meghatározott sínré (vakvágányra?) állítja az értelmezést. Kettős értelemben is. Hiszen a „lélek” fogalompárja a „test”, a „szellemi” fogalompárja pedig szintén a „testi”, ami dualista értelmezést sugall: a valóság megkettőzésének szükségességét sugallja. A „lelkiség” másodlagos jelentése sem sokkal szerencsésebb. Eszerint a lelkiség „a tökéletesség elérésének útja, mely korok és kultúrák eltérő lehetőségei között liturgikus, teológiai és magánajtatossági formákban, irányzatokban mutatkozik meg”.³ A dolog rákfenéje, hogy a dualizmus csapdájából ezáltal sem szabadultunk, hiszen a „tökéletes” is elkerülhetetlenül viszonyfogalom, melynek ellenpárja a „tökéletlen”.

Nem véletlen, hogy a katolikus veretű „lelkiség” és a református hangzású „kegyesség” szónak (a latin *pietas* fordításainak) az utóbbi évtizedben erős konkurense támadt: a hétköznapi magyar nyelvhasználatban is rohamosan terjedő „spiritualitás”.⁴ Az új szó népszerűsége meglepő, különösen ha figyelembe vesszük a változás gyorsaságát. Ilyen változásoknak súlyos okuk kell hogy legyen:

¹ Ennek oka talán abban keresendő, hogy nyelvünk strukturális különbözőségénél fogva mintegy ezer esztendeje meglehetősen elszigeteltségben él Európa szláv, latin, germán és frank népeinek tengerében. Ezzel magyarázható, hogy viszonylag későn reagál a szomszédaink részéről érkező ingerekre.

² <http://lexikon.katolikus.hu/L/lelkis%C3%A9g.html>

³ Uo. Az online *Magyar katolikus lexikon* a Szentlélektől származó karizmák sokféleségéről szóló bibliai tanítás alapján (vö. 1Kor 12) kifejezi azt is, hogy „minden vallásnak megvan a maga lelkisége, és az egyházon belül is sok lelkiség van (bencés, ferences stb.)”, valamint hogy a „lelkiségük szerint jól elkülöníthetők egymástól a szerzetesrendek (ferences, domonkos, kármelita stb.), a szentek különféle csoportjai (Lisieux-i Kis Teréz, Néri Szt. Fülöp stb.); az egyházak (ortodox, görögkatolikus) és kisebb-nagyobb egyházi közösségek (plébániai lelkiség) vagy népcsoportok (magyarság, jászok) lelkisége”. <http://lexikon.katolikus.hu/L/lelkis%C3%A9g.html>

⁴ A fogalom mai könyvcímekben is tükröződő népszerűségének igazolására csak két példa: James Martin: *Jezsuita spiritualitás. Gyakorlati útmutatás a hétköznapi élethez*, Ursus Libris, Budapest, 2013, valamint legyen szabad – némiképp szerénytelenül – egyik saját könyvemre is hivatkoznom: Patsch Ferenc: *Katolikus spiritualitás – tabuk nélkül*, Jezsuita Kiadó, Budapest, 2014.

nézetem szerint ez az ok esetünkben egy komplex, az egész kultúránkat érintő változás, amelynek hatására posztindusztriális korunkban sürgős igény mutatkozik valami olyannak a megjelölésére, ami immár függetlenebb a „lelkiség” vagy a „pietas” klasszikus, az intézményes-egyházi szóhasználatához kötődő jelentésárnyalataitól. A „spiritualitás” szó gyors sikere tehát nagy valószínűséggel annak tudható be, hogy látszólag eloldódik a keresztény gyakorlat és teológia képzet-társításaitól, azoktól az áthallásoktól és konnotációktól, amelyek a szó vallási eredetére utalnának.

A folyamat – *mutatis mutandis* – világjelenség. Igaz ugyan, hogy – a magyarral ellentétben – az indoeurópai nyelvekben a „spiritualitás” szó általában már régóta használatos, ám jelentésében ott is érezhető változás következett be. Ez fejeződik ki az *Oxford English Dictionary* „spiritual” („spirituális”) szócikkében is, amely a fogalom jelenlegi angol használatáról ad számot. A jelentések első csoportjában itt is kétségkívül a dualisztikus árnyalat dominál: „szellemi természetű [...] testetlen, anyag-talan” („of the nature of a spirit [...] incorporeal, immaterial”).⁵ Ezek az anyag-talan konnotációk, amelyek már ott rejlenek a „spirit” gyökérfőnévben is, különösen jellemzőek a „spiritualism” („spiritualizmus”) rokon terminusára. A spiritualizmus olyan gyakorlatot jelöl, amely a XX. század első felében még nagy népszerűségnek örvendett, mára azonban nagyrészt kiment a divatból: a spiritiszta szeánszokon való részvételtől van szó, amikor is elhunytak lelkeit idézték meg, és alkalmasint egy jelen lévő médium segítségével beszélgettek velük. Ám a mai angolban (a magyarhoz hasonlóan) a „spiritual” („spirituális”), valamint „spirituality” („spiritualitás”) terminusok immár jórészt megszabadultak e jelentésrétegektől: a tanulmányunk címében szereplő „spirituális, nem vallásos” formula is inkább arra utal, hogy azok, akik korunk e kliséjét magukra alkalmazzák, bár spirituálisan érzékenyek és másokkal együttérzőnek tartják magukat, már eloldódtak az intézményes vallásokhoz tartozástól (sőt alkalmasint egy természetfölötti lényben való hittől is). Mit értsünk mármost a mai nyelvhasználat alapján a „spirituális” kifejezésen?

Egy munkameghatározás

Fentebb láttuk, hogy korunkban igény mutatkozik a *szervezett vallási* spiritualitástól (lelkiségtől/kegyességtől) *független* lelki igények megjelölésére: ez a „spiritualitás” *tout court*. Akik ma „spirituálisnak”, de nem vallásosnak mondják magukat, általában véve elismerik, hogy az emberben vannak olyan igények, amelyek

⁵ Vö. „Spirituality” in *Oxford English Dictionary*: <https://www.lexico.com/en/definition/spirituality>

valamiképpen *túlmutatnak* a „materiális javakon”, de nem kötődnek feltétlenül intézményes hitrendszerekhez. Ezeket „spirituális igényeknek” vagy egyszerűen az „élet spirituális dimenziójának”⁶ szokás nevezni. Az is nyilvánvaló, hogy ezen (mai értelemben véve *spirituális*) dimenzió és a belőle fakadó (*spirituális*) igények ki-elégítése a modern ember számára nem jelentéktelenebb a *materiális* dimenziónál és igényeknél; leginkább úgy szokás tekinteni, mint azok kiegészítését. Jó példa erre az a jelenség, amelyet „életközépi válságnak” (*midlife crisis*) szokás nevezni. Gyakran megfigyelhető, hogy valaki – miután élete első szakaszában sikeresnek bizonyult az úgymond materiális javak (szakmai előremenetel, anyagi természetű gazdagság stb.) elérésében – karrierje csúcsára érve egyfajta egzisztenciális vákuumba kerül. Ilyenkor ellenállhatatlan erővel jelentkezik az élet mélyebb értelmének és jelentésének kérdése. Úgy tűnik, csakugyan nem fojtható el bennünk az az igény, hogy életünket jelentőségteljesnek lássuk, és átéljük értelmét; amit pedig felfedeztünk, szeretnénk önmagunk és mások számára is megfogalmazni. Az ilyen jellegű emberi igények és kérdések – a tapasztalat szerint – kivétel nélkül mindenki-ben feltámadnak, aki eléri az „önpercepció” (öntudatosság és önreflexió, *self-awareness*) bizonyos szintjét.

Ennek alapján – David McPherson nyomán – a spiritualitást általában véve így határozhatjuk meg: (1) egyfajta „gyakorlati életorientáció” (*a practical life-orientation*), amely (2) kapcsolatban áll azzal, amit „az értelem öntranszcendáló forrásának” (*a self-transcending source of meaning*) nevezhetünk, s amely egyúttal (3) „erős normatív követelményeket támaszt” (*involves strong normative demands*) velünk szemben.⁷ Vegyük most sorra e szerencsés, ám meglehetősen összetett meghatározás fentebb kiemelt három elemét.

- (1) Nem létezik olyan hiteles spiritualitás, amely ne foglalna magában bizonyos spirituális *gyakorlatokat*. Ilyen az imádság és a meditáció sokféle praxisa, az önvizsgálat és a bűnbánattartás számos formája, valamint (a fenti értelemben) a tudatosságra törekvés is. A tudatosság ebben az összefüggésben nem feltétlenül teológiai tanulmányokat jelent (bár azok is beletartozhatnak), hanem utalhat egyszerűen a szellemi elmélyülés (kontempláció) sokféle módjának gyakorlására. Ugyanígy a spirituális gyakorlatok sorába tartozik a nyilvános istentiszteleten való részvétel (az istenimádás,

⁶ Vö. John Cottingham: *The Spiritual Dimension. Religion, Philosophy, and Human Value*, Cambridge University Press, Cambridge, Mass., 2005, 3.

⁷ David McPherson: Introduction, in uő: *Spirituality and the Good Life. Philosophical Approaches*, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne – Delhi, 2017, (1–10.), 1.

a szombat/*sabbat* vagy a vasár- és ünnepnapok megtartása), valamint más rituális előírások betartása – a szeretetadományok felajánlásától a böjtig –, amelyek az egyén életét (spiritualitását) formálják. Ehhez járul még a lelkigyakorlatokon (elvonulásokon, csendes napokon) való részvétel – a terminológia itt is felekezetenként változik –, a zárándoklatok, a szentek példájának követése, az erények gyakorlása stb. Ezeknek a gyakorlatoknak az a céljuk, hogy átalakítsák a *spirituális személy* életét: megnyissák szellemi-lelki horizontját, integrálják gondolkodását és tetteit, végső soron pedig egész egzisztenciáját az egyre teljesebb (értelmesebb, boldogabb) élet – vagyis a spirituális beteljesedés – felé tereljék.

- (2) A teljességre vagy beteljesedésre törekvés csakis *önmagunk meghaladása*, az önmagunkon való túllépés útján történhet. Az újkor hajnalán Loyolai Szent Ignác (1491–1556) szinte nyers őszinteséggel fejezte ki ezt az igazságot *Lelki gyakorlatok* című művében: „Mert gondolja meg mindenki, hogy annyira halad majd előre minden lelki dologban, amennyire kivetkőzik önszeretetéből, önakaratából és önérdékéből” (189). Csak az képes erre a lépésre (vagy helyesebben „kvantumugrásra”), aki valamiképpen már megízlelte azt a hatást, amely csak a lemondás által tapasztalható meg. Az önmagunkról való lemondás eredményeként ugyanis új, életadó források fakadnak bennünk: a böjt, az aszkézis és az önmegtagadás nyomán tér (üresség) nyílik, amely a spirituális keresőt nagyobb teljességben részesíti. A teológiai szakzsargonban ezt mondják „kegyelemnek”. Azt hihetnénk, hogy mindez irracionális folyamat, pedig nem az: az értelem munkája nem függesztődik fel, hanem új dimenziókkal egészül ki („a kegyelem a természetesre épül”).⁸ Annak felfedezéséről van szó, hogy az értelmességnek létezik egy „végső forrása”, amellyel lehetséges szövetségre lépünk. Nincs hiteles spiritualitás az önmeghaladásnak (és a racionalitás megszüntetve megőrző felemelésének) e mozzanata nélkül – amely csakis lemondás által valósítható meg.
- (3) Végül a spiritualitás mint praktikus életorientáció, amely az értelem öntranszcendáló forrásához fűződő kapcsolat révén tájékozódik, erős *normatív követelményeket* is támaszt. David McPherson szerint ez elsősorban annak tisztázásában mutatkozik meg, hogy mi a „szent” (*sacred*), és mi érdemes arra, hogy „imádatunk tárgyaként” (*the reverence-worthy*) tekintsünk rá.⁹

⁸ A középkori skolasztika klasszikus axiómája (annak veretes nyelvén): *Gratia supponit naturam* (a kegyelem feltételezi a természetet). Aquinói Szent Tamásnál ebben a formában „*gratia non tollit naturam, sed perficit*”: *Summa theologiae*, I, q. 1, a. 8 ad 2.

⁹ David McPherson: Introduction, i. m. 1.